

УДК 902.2:739

ВЫРАБЫ З КАЛЯРОВЫХ МЕТАЛАЎ X-XI СТСТ. З ТЭРЫТОРЫІ ГАНДЛЁВА-РАМЕСНІЦКАГА ПАСЕЛІШЧА БІРУЛІ (СУАДНОСІНЫ ТЫПАЛАГІЧНЫХ І МЕТАЛУРГІЧНЫХ ГРУП)

Магалінскі І.У.

Рэспубліка Беларусь, Наваполацк

Кенько П.М.

Рэспубліка Беларусь, Мінск

Прыводзяцца вынікі даследавання карэляцыі паміж металургічнымі і тыпалагічнымі групамі артэфактаў X-XI стст. з даследаванняў на тэрыторыі гандлёва-рамесніцкага паселішча Бірулі. Аўтары прыходзяць да высновы, што падчас вытворчасці асобных катэгорый вырабаў старажытных ювеліры кіраваліся не толькі ліцэйнымі якасцямі сплаваў, але таксама сферай выкарыстання і функцыянальным прызначэннем гатовай прадукцыі. У той жа час адзначаецца, што выявіць строгую адпаведнасць паміж металургічнай групай і тыпам канкрэтнага вырабу ў ходзе праведзенага даследавання не атрымалася.

Ключавыя словы: археалогія Беларусі, гісторыя старажытнай тэхналогіі, ювелірнае рамяство, археаметалургія.

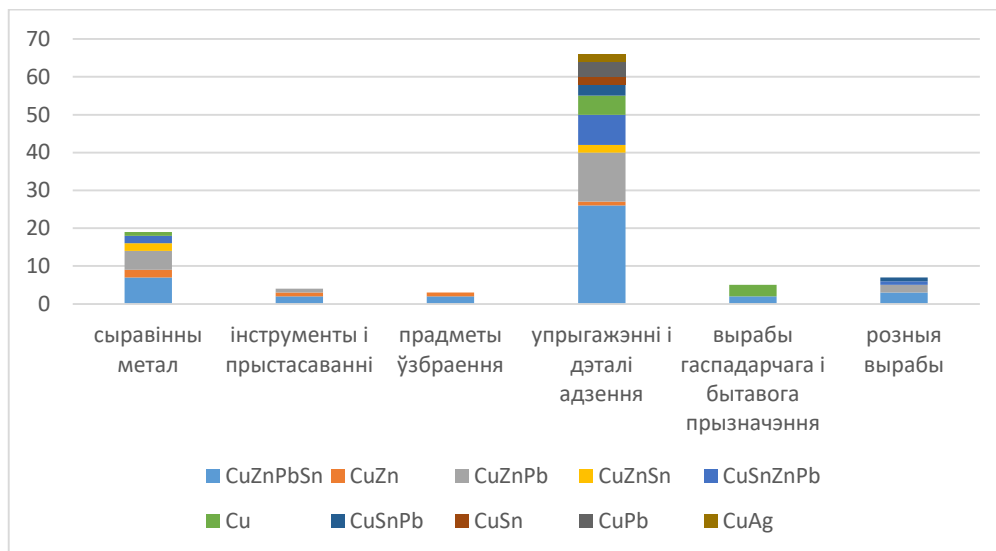
Уводзіны. Сучасныя даследаванні ў галіне вывучэння старажытных рамёстваў прадугледжваюць шырокае выкарыстанне міждысцыплінарнай метадалогіі. Асаблівая магчымасць для даследавання эвалюцыі рамеснай тэхнікі і тэхналогіі, накірункаў гандлёвых кантактаў у старажытнасці, устанавлення адноснай даціроўкі асобных груп артэфактаў мае ўсебаковы аналіз прадукцыі каляровай металаапрацоўкі.

Важным аспектам вывучэння старажытных вырабаў з каляровых металаў з’яўляецца ўстанавленне карэляцыі паміж тыпалагічнымі і металургічнымі групамі. Пад тэрмінам “металургічная група” намі разумеецца сукупнасць вырабаў, метал якіх легіраваны аднародным дамешкам ці групай дамешкаў [1, с. 169]. Кампаненты, якія ўтваралі сплавы, свядома ўводзіліся старажытнымі ювелірамі ў склад металу, што надавала яму новыя ўласцівасці. Легіруючы кампанент лічыцца штучным, калі яго канцэнтрацыя ў сплаве перавышае пэўную мяжу. Большасць сучасных даследчыкаў выкарыстоўвае ў сваіх работах умоўную велічыню 1 % у якасці мяжы штучнага легіравання [2, с. 128].

Істотнае значэнне для даследавання эвалюцыі каляровай металаапрацоўкі на тэрыторыі Паўночнай і Цэнтральнай Беларусі мае вывучэнне хімічнага складу вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі гандлёва-рамесніцкіх паселішчаў X–XI стст. На працягу ўсёй сваёй гісторыі насельніцтва рэгіёна знаходзілася ў кантэксце еўрапейскіх падзей. Фарміраванне і развіццё культуры рэгіёну ў I–II тыс. н.э. адбывалася на шматкампанентнай аснове, што робіць вывучэнне яго археалагічных помнікаў актуальным для разумення культурна-гістарычных працэсаў Сярэднявечча. Іх даследаванне адлюстроўвае не толькі складаную этнакультурную сітуацыю, але і мае пэўныя магчымасці для рэканструкцыі складаных этнакультурных працэсаў, ацэнкі іх характару і накіраванасці [3, с. 246].

У гэтым кантэксце вельмі значным археалагічным аб’ектам выступае комплекс сярэднявечных помнікаў у вярхоўях Бярэзіны (Дняпроўскай). Сярод іх важнае месца належыць гандлёва-рамесніцкаму паселішчу Бірулі, якое размешчана на схіле правабярэжнай тэрасы р. Бярэзіна ў раёне катлавіны возера Медзасол. Паселішча выяўлена П.М. Кенько і А.В. Вайцяховічам у выніку збору пад’ёмнага матэрыялу і шурфоваўкі ў 2005 годзе [4].

Асноўная частка. Для вывучэння адметнасцяў каляровай металаапрацоўкі на тэрыторыі паселішча Бірулі быў даследаваны хімічны склад 107 вырабаў з каляровых металаў, якія датуюцца X–XI стст. Прадметы адносяцца да розных катэгорый: сыравінны метал (21 экз.), упрыгажэнні і дэталі адзення (65 экз.), вырабы гаспадарчага і бытавога прызначэння (5 экз.), прадметы ўзбраення (3 экз.), інструменты і прыстасаванні (4 экз.), розныя вырабы (9 экз.) (Дыяграма).

Дыяграма – Карэляцыя паміж тыпалагічнымі і металургічнымі тыпамі вырабаў

Даследаванне элементнага складу абразцоў праводзілася па метаду опытка-эмісійнага спектральнага аналізу ў адзеле “Выпрабавальна-даследчы цэнтр” Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта пад кіраўніцтвам С.Ф. Дзенісенка на партатыўным іскравым аптычным эмісійным спектрометры SPECTROPORT вытворчасці кампаніі «Spectro Analytical Instruments GmbH» (Германія)¹.

Для сістэматызацыі вынікаў даследавання элементнага складу абразцоў у працы выкарыстоўваецца класіфікацыя сплаваў Я. Рызэрэра, дапрацаваная расійскімі даследчыкамі Н.В. Еніосавай, Р.А. Мітаянам і Т.Г. Сарачавай. Гэтая схема заснавана на шматлікіх даных аналізаў хімічнага складу металаў з розных рэгіёнаў Усходняй Еўропы і адлюстроўвае галоўныя заканамернасці сярэднявечнай металаапрацоўкі [2, с. 129-130].

У выніку ўстаноўлена, што асноўная колькасць вырабаў, выяўленых падчас археалагічных даследаванняў на тэрыторыі паселішча Бірулі, адносіцца да медна-цынковых сплаваў (67%). Важную ролю ў каляровай металаапрацоўкі на тэрыторыі паселішча адыгрывалі таксама бронзавыя сплавы, якія складаюць 25% ад агульнай колькасці даследаваных артэфектаў. Акрамя таго, у калекцыі выяўлены прадметы, зробленыя са сплаву на аснове медзі з павялічаным утрыманнем серабра і сэрбраві.

Сыравінны метал. Сярод даследаваных артэфектаў дадзенай катэгорыі ў выбарку трапілі 14 зліткаў, 1 літнік, 6 аплаўкаў і выплескаў металу.

Устаноўлена наступнае размеркаванне абразцоў па групах сплаваў: 7 – шматкампанентная латунь, 2 – двухкампанентная латунь, 5 – свінцовая латунь, 2 – алавая латунь, 2 – шматкампанентная бронза, 2 – свінцовая бронза, 1 – “чыстая” медзь.

Сем прадметаў адносяцца да групы шматкампанентных латуняў з сярэдняй і высокай канцэнтрацыяй цынку (ад 5,38% да 12,68%), пры гэтым даследаваныя прадметы адрозніваюцца высокай канцэнтрацыяй свінцу ў сплаве, які дасягае 24,11% (мінімальнае значэнне – 1,66%), утрыманне волава ў сплавах не перавышае 6,53% (мінімальнае значэнне – 1,12%). Пяць прадметаў адносяцца да свінцовай латуні. У даследаваных абразцах канцэнтрацыя цынку вагаецца ад 8,58% да 16,43%, а ўтрыманне свінцу – ад 3,24% да 19,51%. Яшчэ два зліткі прадстаўлены двойнымі латунямі з высокай канцэнтрацыяй цынку (18,37% і 13,44%). Два прадметы з калекцыі адносяцца да алавяных латуняў. Утрыманне цынку ў прадметах – 10% і 20,98%, канцэнтрацыя волава не перавышае 1,35%. Два зліткі магчыма аднесці да шматкампанентнай бронзы. Канцэнтрацыя Zn ў прадметах – 5,84–8,55%, Sn – 8,93–9,86%. У гэтых адносінах асабліваю цікавасць уяўляе ўтрыманне свінцу, якая ў адным абразцы дасягае значэння 26%. Два вырабы магчыма аднесці да групы свінцовых бронз. Утрыманне свінца ў прадметах дасягае 23%.

Такім чынам, сярод даследаваных артэфектаў пераважаюць латуні. У злітках шматкампанентнай латуні фіксуецца наяўнасць адносна вялікіх для шматкампанентных сплаваў канцэнтрацыяў цынку, якія вар’іруюцца ў межах 5,84–10,15%, што сведчыць аб нязначных пераплаўках зыходнага сыравіны. Сярэднія і высокія канцэнтрацыі цынку ў двойных, свінцовых і алавяных латунях, якія дасягаюць значэння 20,98%, таксама ўказваюць на мінімальную колькасць пераплавак першапачатковага металу [5, с. 69].

Інструменты і прыстасаванні. Да катэгорыі рамесных інструментаў і прыстасаванняў адносяцца чатыры прадметы сярод якіх тры вырабы прадстаўлены фрагментаванымі шырокагубымі пінцэтамі, адзін артэфект з’яўляецца матрыцай.

Пінцэты з пашыранымі канцамі, часта аздобленыя геаметрычным арнамантам вядомы з V ст. Тыпалагічна блізкія пінцэты былі знойдзены ў Полацку, Гродна, на селішчы Кардон, дзе датуецца X ст. [6, с. 96; 7, с. 33; 8, с. 120; 9, с. 56].

Прадметы зроблены з медна-цынковых сплаваў. Два вырабы адносяцца да шматкампанентных латуняў і ўтрымліваюць у сваім складзе цынк у сярэдніх і высокіх канцэнтрацыях (9,35% і 12,98% адпаведна). Утрыманне волава ў метале абодвух прадметаў нізкая (да 5%), пры гэтым у хімічным складзе аднаго вырабу з насечкамі па баках зафіксавана значная колькасць свінца (20,97%).

Асабліваю цікавасць уяўляе хімічны склад неарнамантаванага пінцэта, зробленага з двухкампанентнай латуні. У метале прадмета зафіксавана надзвычай вялікае ўтрыманне цынка (27,14%).

Матрыца з выявай фігуры, якая ляціць, з маскай ў ніжняй частцы, стылізаванымі крыламі і нагамі (лапамі) уверсе. Прадмет выкарыстоўваўся, верагодна, для вытворчасці васковых мадэляў. Дакладныя аналогіі дадзенай знаходке невядомыя, аднак блізкі сюжэт сустракаецца на дэкаратыўных кручках. Падобныя вырабы вядомы ў паўночнаеўрапейскіх матэрыялах, асабліва ў цэнтральных правінцыях Швецыі вакол воз. Меларэн. Ва ўсходняй Еўропе яны знойдзены ў Гнёздаўскім і Цімераўскім магільніках, у культурным пласце селішча Кардон. Прадметы датуецца X ст. [10, с. 6-7; 11, с. 60-61]. Матрыца зроблена са свінцовай латуні. Канцэнтрацыя свінца ў метале – 10,26%, цынка – 14,5%.

Магчыма свярджаюць, што для вытворчасці шэрагу інструментаў выкарыстоўваліся сплавы з фізічнымі і тэхнічнымі характарыстыкамі, прыстасаванымі для выканання спецыялізаваных функцый. Так, ювелірныя пінцэты зроблены з медна-цынковых сплаваў са значным утрыманнем цынку, што надавала ім спружынныя якасці, неабходныя для тонкіх аперацый па апрацоўцы каляровых металаў. Падобная заканамернасць адзначана таксама падчас даследавання ювелірных інструментаў з каляровых металаў з тэрыторыі Полацка [12, с. 250].

Прадметы ўзбраення. У выбарку трапілі тры вырабы, якіх магчыма аднесці да катэгорыі прадметаў узбраення. Сярод артэфектаў бронзавы ажурны наканечнік похваў мяча, упрыгожаны выявай птушкі з раскінутымі крыламі. Аналагічныя артэфекты знойдзены на Готландзе і Бірке, дзе датуецца X – пач. XI ст. [13, с. 68]. Прадмет зроблены са свінцовай латуні з сярэднім утрыманнем цынка (9,59%) і вялікай колькасцю свінца (17,27%).

Два фрагменты аковак похваў скрамасакса ўяўляюць сабой прамавугольныя накладкі, зробленыя з двух пласцін, замацаваных паміж сабой заклёпкамі і ўпрыгожаныя чаканым геаметрычным арнамантам. Падобныя знаходкі вядомы ў Скандынавіі, у прыватнасці на востраве Готланд і магільніку Бірка, дзе датуецца X ст. [14, abb. 34: 7, 192: 9, 314 b; 15, taf. 6]. Прадметы зроблены са шматкампанентнай латуні с сярэдняй і высокай канцэнтрацыяй цынка ў сплаве. У адным з абразцоў утрыманне Zn дасягае 18,93%, у другім – 8,25%. У прадметах зафіксавана таксама значная канцэнтрацыя свінца і волава, пры гэтым заўважана павелічэнне гэтых легіруючых кампанентаў пры зніжэнні колькасці цынка.

У сувязі з адзінкавым знаходак, выказаць адназначнага меркавання адносна ўзаемасувязі паміж металургічнай групай і тыпам прадметаў не ўяўляецца магчымым.

¹ Аўтары выказваюць шчырую падзяку С.Ф. Дзенісенку за дапамогу ў правядзенні аналізаў элементнага складу знаходак.

Упрыгажэнні і дэталі адзення. Да катэгорыі ўпрыгажэнняў і дэталей адзення ў полацкай калекцыі адносяцца галаўныя ўпрыгажэнні (4 экз.), нагрудныя ўпрыгажэнні (23 экз.), упрыгажэнні рук (15 экз.), элементы паяснога набору (19 экз.), розныя дэталі адзення (6 экз.).

Галаўныя ўпрыгажэнні. Да групы галаўных упрыгажэнняў у калекцыі адносяцца фрагменты скроневага дратавага колца і двух пранізак з накладкай. Усе прадметы зроблены са шматкампанентнай латуні. Трэба адзначыць істотнае падабенства хімічнага складу металу пранізак, якія ўтрымліваюць блізкія канцэнтрацыі легіруючых кампанентаў. Так, колькасць цынка ў выбарах 13,01 і 14,30% адпаведна, волава – 1,69 і 1,93%. Істотна адрозніваюцца толькі канцэнтрацыі свінца – 11,96 і 4,34%, што магчыма патлумачыць нераўнамерным размеркаваннем Pb у сплаве, які не раствараецца ў медзі. Хімічны склад скроневага колца вызначаецца сярэднім утрыманнем цынка (6,97%) і значнай колькасцю свінца – 23,39%, пры гэтым канцэнтрацыя волава не перавышае 1,5%.

Падабенства хімічнага складу пранізак можа ўскосна ўказваць на існаванне асобнага тыпу сплава, які выкарыстоўваўся для вытворчасці дадзенай катэгорыі вырабаў. Акрамя таго, наяўнасць у шматкампанентным сплаве істотнай колькасці лютучага цынка ўказвае на той факт, што прадметы рабіліся з сыравіны ў мінімальнай ступені забруджанай шматлікімі пераплаўкамі.

Нагрудныя ўпрыгажэнні. Сярод нагрудных упрыгажэнняў у выбарку трапілі шыйныя грыўні (5 экз.), фібулы і іх фрагменты (12 экз.), ланцугатрымальнікі (4 экз.), бразготкі (2 экз.).

Шыйныя грыўні прадстаўлены фрагментамі трохдротавых вітых вырабаў, а таксама канічнымі завяршэннямі грыўняў з адтулінай для мацавання. Падобныя артэфекты сустракаюцца ў матэрыялах з пахавальных комплексаў культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў [11, с. 49, рис. 3: 1, 2; 16, с. 77, мал. 41: 2; 106: 2].

Чатыры прадметы зроблены з медна-цынковых сплаваў (шматкампанентная латунь (3 экз.), свінцовая латунь (1 экз.)), у метале яшчэ аднаго абразца зафіксаваны сплаў на аснове медзі з павялічаным утрыманнем серабра. Латуныя вырабы вызначаюцца дастаткова высокім утрыманнем цынка ў метале (8,72-10,52%). Пры гэтым шматкампанентныя латуні вызначаюцца таксама вельмі высокім утрыманнем свінца (да 23,02%) і нізкімі канцэнтрацыямі волава, якія не перавышаюць 2,01%.

Такім чынам, асноўнай сыравінай для вытворчасці шыйных грыўняў з'яўляліся медна-цынковыя сплавы, якія вызначаюцца высокім утрыманнем цынка і свінца.

Засцежкі ў выбарке прадстаўлены фрагментамі падковабодных (11 экз.) і роўнаплечнай фібул. Сярод падковападобных засцежак выяўлены фібулы са шматграннымі галоўкамі і шасціграннай у сячэнні дужкай; спіралеканечныя з дужкай рамбійнага, авальнага, паўкруглага і акруглага сячэння; з конусападобнай галоўкай і пукатаўвагнутым сячэннем дужкі; з цвікападобнай галоўкай; з 10-граннай галоўкай. У Скандынавіі традыцыя выкарыстання падковападобных фібул вядома ўжо з IX ст. На тэрыторыі Старажытнай Русі асноўная маса такіх фібул адносіцца да X–XI стст. Шматлікія аналогіі з краін Балтыйскага рэгіёна і на тэрыторыі Старажытнай Русі дазваляюць датаваць фібулы з паселішча Бірулі X – пачаткам XI ст. [17, с. 153; 18, с. 86; 19, с. 100].

Цікавае ўяўляе фрагмент бронзавай роўнаплечнай фібулы. Зашпілька мае блізкія паралелі ў паўночнаеўрапейскіх матэрыялах, асабліва ў цэнтральных правінцыях Швецыі вакол воз. Меларэн. Ва Ўсходняй Еўропе яны прадстаўлены як у пахаваннях, так і ў культурным пласце паселішчаў Старажытнай Русі, галоўным чынам засяроджаных уздоўж транспартных камунікацый IX–XI стст. [20, р. 100, 84-107; 21, с. 25; 22, с. 300-305; 23, с. 140-148; 24, с. 202; 25, с. 99-101, 111, 115]. Фрагмент роўнаплечнай фібулы зроблены са сплава на аснове медзі з павялічаным утрыманнем серабра.

З даследаваных падковападобных засцежак-фібул 9 абразцоў адносяцца да групы медна-цынковых сплаваў і 2 прадметы да бронз. Сярод латуных вырабаў вылучаюцца прадметы са шматкампанентнай (6 экз.) і свінцовай латуні (3 экз.). Даследаваныя абразцы вызначаюцца сярэднімі і высокімі канцэнтрацыямі цынка ў сплавах, які вагаецца ў межах 6,43–12,82%, пры гэтым у большасці абразцоў фіксуецца надзвычай высокая канцэнтрацыя свінца ў метале, якая дасягае 22,5%. Канцэнтрацыя волава ў сплавах малая і сярэдняя, не перавышае 6,76%.

Сярод бронзавых фібул сустрэты вырабы са шматкампанентнай і алавяна-свінцовай бронзы. Канцэнтрацыя волава ў метале дасягае 10,89% (алавяна-свінцовая бронза). Пры гэтым адзначаецца высокае ўтрыманне свінца (26,39 і 22,17% адпаведна).

Найбольшая колькасць засцежак-фібул выканана з медна-цынковых сплаваў з сярэднім і высокім утрыманнем цынка. Выкарыстанне падобных сплаваў трэба тлумачыць іх фізічнымі ўласцівасцямі, такімі як спружынасць, а таксама залацісты колер.

У выбарку трапілі таксама грушападобныя бразготкі і іх фрагменты ў колькасці 3 экз. Вырабы зроблены са шматкампанентнай латуні з сярэднім утрыманнем цынку (4,6-9,18%) і высокай колькасцю свінца (23,01-23,95%). Пры гэтым канцэнтрацыя волава не перавышае 4,76%. Вельмі падобны хімічны склад металу даследаваных абразцоў можа з'яўляцца ўказаннем на існаванне спецыялізаванай рэцэптуры прыгатавання сплаваў для вытворчасці прадметаў дадзенай групы.

Тры артэфекты з выбаркі магчыма аднесці да тыпу трохдзіркавых ланцугатрымальнікаў. Падобныя артэфекты шырока сустракаюцца ў пахавальных комплексах культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў: Кардон, Вусце, Пагошча, Вышадкі, Баркі, Акатова. Вядомыя яны і ў старажытнаснях латгалаў X–XI стст. [11, с. 49, рис. 2: 6-10; 16, с. 73, 189, мал. 29: 3, 35: 4; 26, с. 36, 46, 47, 54; 27, р. 82, атт. 29: 7].

Прадметы зроблены з бронзавых сплаваў (свінцовая (2 экз.) і шматкампанентная бронзы (1 экз.)) з высокімі канцэнтрацыямі свінца ў метале (20,68-23,1%). Пры гэтым у адным экзэмпляры са шматкампанентнай бронзы выяўлена таксама высокая колькасць волава – 18,35%. Паводле хімічнага складу вырабы істотна вылучаюцца з агульнай масы пераважна медна-цынковых сплаваў, што мажа ўказваць на існаванне адмысловага тыпу металічнай сыравіны для іх вытворчасці, а таксама ўказваць на іх паходжанне.

Адзіным экзэмплярам у выбарке прадстаўлена металічная *пацерка*, якая мае выгляд 14-граннага кубіка на чатырох гранях якога маюцца значкі ў выглядзе адзіночных кружкаў у абрамленні рыфленага ромба, рэшткі яшчэ 2 кружкаў прасочваюцца яшчэ на 2 плоскіх баках, аднак на іх месцы была прабіта адтуліна. Магчыма меркаваць, што першапачаткова прадмет уяўляў сабой гірку-разнавагу, якая пасля была перароблена ў пацерку. Падобныя вырабы сустракаюцца ў пахавальным інвентары помнікаў культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў і датуецца X – першай паловай XI ст. (Азярцо, Кардон, Меднікі, Маркеняты) [26, с. 96, мал. 11: 12; 11, с. 49; 28, с. 13, рис. 9: 19; 29, с. 26, рис. 45: 2-5]. Прадмет зроблены са шматкампанентнай латуні і ўтрымлівае 7,63% цынка, 23,11% свінца і 2,06% волава.

Упрыгажэнні рук. Да групы ўпрыгажэнняў рук у выбарке адносяцца бранзалеты (11 экз.) і пярсцёнкі (4 экз.).

Бранзалеты ў калекцыі прадстаўлены фрагментаваным і цэлымі вырабамі розных форм і памераў. з даследаваных абразцоў 9 прадметаў адносяцца да медна-цынковых сплаваў (3 – шматкампанентная латунь, 4 – свінцовая латунь, 1 – алавая латунь, 1 – двухкампанентная латунь). Прадметы вызначаюцца сярэднім і высокім утрыманнем цынка ў сплавах, які вагаецца ў межах 8,27-11,58% (7 абразцоў). Асобна трэба адзначыць два фрагменты бранзалетаў з алаваяй і двухкампанентнай латуняў. Вырабы адрозніваюцца надзвычай высокімі канцэнтрацыямі Zn. Так, у метале фрагмента вускамасіўнага рэльефнага вырабу, які мае аналогіі ў скандынаўскіх і прыбалтыйскіх старажытнасцях, утрыманне цынка дасягае 25,8% (двухкампанентная латунь) [18, с. 103; 30, s. 100,102,104, tabl. LI:21; LV:11; LXX:4; 27, p. 174, 186, att. 53: 14]. Істотная канцэнтрацыя Zn, роўная 17,87%, зафіксавана таксама ў метале дробнага фрагмента пласцінчатага бранзалета з рэльефным геаметрычным арнамантам з алаваяй латуні. Трэба таксама адзначыць, што вырабы са шматкампанентнай і свінцовай латуні вызначаюцца высокімі канцэнтрацыямі свінца, якая дасягае 27,6%.

У выбарку трапілі таксама два фрагменты бранзалетаў, зробленыя са шматкампанентнай бронзы з нізкім (да 3,54%) утрыманнем цынка, сярэднім – волава (да 6,07%). Пры гэта канцэнтрацыя свінца ў вырабах дасягае 20,19%.

Даследаваныя абразцы пярсценкаў прадстаўлены шырокасярэдзіннымі вырабамі з завязанамі канцамі з медна-цынковых сплаваў (шматкампанентная латунь (2 экз.), алавая латунь (1 экз.)). Падобныя ўпрыгажэнні X – XI стст. прадстаўлены на тэрыторыі Скандынавіі, у балцкіх матэрыялах, у пахавальным інвентары старажытнарускіх помнікаў [18, с. 129-130; 26, с. 50,71, мал. 33: 4; 46: 4,5; 11, с. 53, рис. 3: 9-13].

Прадметы вызначаюцца сярэднім і высокім утрыманнем цынка ў сплавах, які дасягае 16,16%. Найменшая колькасць Zn (9,7%) выяўлена ў метале пласцінчатага завязанаканечнага пярсцёнкі з частым рэльефным геаметрычным арнамантам. Яшчэ адзін артэфакт у выглядзе фрагмента пласцінчатага пярсцёнкі зроблены з серабра.

Як і ў выпадку з фібуламі, функцыянальнае прызначэнне бранзалетаў і пярсценкаў абумовіла іх пераважны выраб з медна-цынковых сплаваў з сярэднім і высокім утрыманнем цынка.

Паясны набор. Прадметы паяснага набору прадстаўлены ў выбарке 19 абразцамі сярод якіх накладкі (11 экз.), паясны наканечнік, абойміцы (2 экз.), спражкі (4 экз.), падвеска на пояс.

Тры абразцы ў выбарке магчыма аднесці да тыпу лірападобных спражак. Гэтыя вырабы вылучаюцца найўнасьцю авальнай завостранай на канцы рамкі, якая непасрэдна пераходзіць у прамавугольны ці трапецападобны прыёмнік для рэменя. Прадметы маюць шырокія аналогіі на тэрыторыі Старажытнай Русі, Прыбалтыкі і Скандынавіі [31, с. 147, рис. 28: 23; 32, с. 190, рис. 132:1,2; 33, с. 116; 34, с. 34; 35, с. 83, рис. 70: 17; 36, tabl. VI: 1; 15, taf. 86: 8]. з даследаваных экзэмпляраў у метале двух вырабаў выяўлены бронзавыя сплавы (шматкампанентная і алавая бронзы), якія вызначаюцца сярэднімі і высокімі канцэнтрацыямі волава (да 15,76%). Са свінцовай латуні з нізкім утрыманнем цынка (Zn=4,6%) зроблены фрагмент рамкі лірападобнай спражкі.

Яшчэ адна спражка, масіўная, упрыгожаная двума радамі штампаванага арнаманту тыпу “воўчы зуб”, зроблена са шматкампанентнай латуні з сярэднімі ўтрыманнямі цынку і волава (9,13% і 8,7% адпаведна).

Пукаты, не арнамантаваны, з абламаным верхнім краем і закругленым ніжнім, паясны наканечнік мацаваўся да рэменню пры дапамозе штыфта і заклёпкі. Прадмет магчыма суднесці з клас I, відам IГ па тыпалогіі В.В. Мурашовай, які датуецца другой паловай X ст. [37, с. 57, 122 рис. 84: IГ]. Метал выраба складае шматкампанентная латунь, якая ўтрымлівае высокі працэнт цынка (10,14%).

У выбарке прадстаўлены дзве паясныя абойміцы. Прадметы зроблены са шматкампанентнай латуні, якая вызначаецца высокім утрыманнем цынка ў сплавах. Найбольшая канцэнтрацыя цынка (да 15,79%) зафіксавана ў метале пласцінчатай абойміцы, упрыгожанай геаметрычным арнамантам, з двума адтулінамі. Аналагічная накладка была знойдзена ў кургане № 5 каля в. Бірулі і датавана X-XI стст. [38, s. 187, tab. IV: 29, 34].

Падвеска на пояс, якая на рамцы мае выступы ў выглядзе “вароніных дзюб”, датуецца X ст. Метал падвескі складае свінцовая латунь, якая ўтрымлівае цынк у высокай канцэнтрацыі (18,56%), пры гэтым канцэнтрацыя свінца не перавышае 6,37%.

Найбольшай колькасцю ў выбарцы прадстаўлены паясныя накладкі. Шэсць з дзевяці бляшак зроблены з бронзавых сплаваў (алавяна-свінцовая бронза (2 экз.), шматкампанентная бронза (2 экз.), свінцовая бронза (2 экз.)), адзін абразец складаецца са шматкампанентнай латуні, два – з “чыстай” медзі.

Бронзавыя вырабы вызначаюцца надзвычай высокім утрыманнем свінца ў сплавах, якое дасягае 24,66% у метале прамавугольнай з паўкруглымі выступамі і выемкамі на супрацьлеглых баках, з рыфлёным абадком і арнамантам у выглядзе ромба, які адносяцца да віда O12 па тыпалогіі В.В. Мурашовай і датуецца другой паловай X ст. [37, с. 53, 120].

Адзіная латунная бляшка прастакутная, моцна абпаленая ў агні, зроблена з 2 пласцін змацаваных 4-ма заклёпкамі, з геаметрычным арнамантам. Падобныя вырабы характэрныя для помнікаў Беларусі, Літвы, Латвіі, а таксама вядомыя ў матэрыялах Швецыі, дзе датуецца X – XI стст. [39, с. 189, tabl. VI: 47,48; 28, с. 10,11, рис. 8: 2-8; 30, s. 112-114, tabl. LXXXVIII: 18,19; 14, abb. 367: 4]. Выраб вызначаецца сярэднім утрыманнем цынка і свінца (7,11% і 7,86% адпаведна), а таксама нізкай канцэнтрацыяй волава (2,22%).

Яшчэ дзве накладкі зроблены з “чыстай” медзі і амаль не ўтрымліваюць у сваім складзе дамешак іншых металаў. Адзін прадмет прадстаўляе сабой частку прастакутнай двайной бляшкі, другі абразец уяўляе сабой пяцікутную накладку з паралельнымі бакамі і арнамантам у выглядзе двух стылізаваных паўпальмет на шчытку. Аналагічныя вырабы, датаваныя X-XI стст., выяўлены ў пахаваннях Готланда [14, taf. 139: 12 a-e].

Такім чынам, сыравінай для вытворчасці прадметаў паяснага набору з’яўляюцца бронзавыя і медна-цынковыя сплавы, пры гэтым працэнт вырабаў з бронз пераважае. У сувязі з істотнай тыпалагічнай разнастайнасцю прадметаў выявіць пэўныя карэляцыі паміж металургічнымі і тыпалагічнымі групамі артэфактаў не ўяўляецца магчымым. Найбольш верагодна, што хімічны склад дадзенай катэгорыі вырабаў з’яўляецца адлюстраваннем складанай гісторыі міжкультурных кантактаў у старажытнасці і для сур’ёзных высоў патрабуецца дэталёвае комплекснае вывучэння вялікіх серый аднатыпных вырабаў.

Розныя дэталі адзення. У дадзеную групу магчыма залічыць наступныя прадметы: фрагмент вочкавай падвескі з абламаным вушкам з рыфлёным арнамантам па абадку, ромбападобная падвеска, фрагмент накладкі на сумку ў выглядзе чатырохпалёсткавай рэзкі, колца за заходзячымі канцамі, кручок-зацэп і фрагмент пласцінчатай накладкі з двума

адтулінамі і арнамантам “воўчы зуб”. Вырабы не прадстаўлены ў выбарцы серыямі знаходак, што не дае магчымасці ўстанавіць карэляцыі паміж тыпалагічнымі і металургічнымі групамі. Абразцы зроблены з медна-цынковых (свінцовая латунь (3 экз.), шматкампаментная латунь (1 экз.)) і бронзавых сплаваў (шматкампаментная (1 экз.) і алавая бронза (1 экз.)). Прадметы вызначаюцца нізкім і сярэднім утрыманнем цынка ў метале, а таксама высокімі канцэнтрацыямі свінца (да 23,01%). Неабходна таксама адзначыць, што ў метале ромбападобная падвескі, якая з’яўляецца тыповай для помнікаў культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, зафіксавана надзвычай высокае ўтрыманне волава, якое дасягае 18,07%.

Вырабы гаспадарчага і бытавога прызначэння. Да катэгорыі рэчаў паўсядзённага ўжытку намі ў выбарке адносяцца тры фрагменты металічнага посуду (аснаванне вухка катла і дзве пласцінкі катла). Прадметы зроблены з “чыстай” медзі, якая практычна не ўтрымлівае ў сваім складзе дамешак іншых металаў.

Да прадметаў побыту магчыма аднесці таксама кнотавыя трубочкі, сустрэтыя ў выбарцы ў колькасці 2 экзэмпляраў. Падобныя артэфекты з’яўляюцца рэдкай знаходкай на старажытнарускай тэрыторыі і датуюцца пераважна X-XI стст. [35, с. 79, рис. 65]. Прадметы зроблены са шматкампаментнай латуні і ўтрымліваюць у сваім складзе цынк у значных канцэнтрацыях (9,14% і 15,69% адпаведна).

Розныя вырабы. У дадзеныю групу трапілі абразцы, якія ўяўляюць сабой дробныя фрагменты прадметаў, функцыянальнае прызначэнне якіх вызначыць не ўяўляецца магчымым. Падобныя вырабы прадстаўлены 9 артэфектамі, пераважна ў выглядзе дробных пласцінак няправільнай формы.

Сярод прадметаў сустрэты бронзавыя сплавы (свінцовая бронза (2 экз.), алавая-свінцовая бронза (1 экз.), шматкампаментная бронза (1 экз.)) і латуні (шматкампаментная (3 экз.) і свінцовая латунь (2 экз.)). Свінцовыя бронзы вызначаюцца нізкім утрыманнем Pb (<5%), у вырабе са шматкампаментнай бронзы сустрэта надзвычай вялікае ўтрыманне волава (18,91%). Латунныя абразцы вызначаюцца сярэднімі і высокімі канцэнтрацыямі цынка ў сплавах, пры гэтым у метале адной пласцінкі са свінцовай латуні зафіксавана 18,84% Zn.

Заклучэнне. Такім чынам, у выніку праведзенага даследавання хімічнага складу вырабаў з каляровых металаў з тэрыторыі гандлёва-рамесніцкага паселішча Бірулі ўстаноўлена, што падчас вытворчасці асобных катэгорый вырабаў старажытныя ювеліры кіраваліся не толькі ліцейнымі якасцямі сплаваў, але таксама сферай выкарыстання і функцыянальным прызначэннем гатовай прадукцыі. У той жа час, выявіць строгую адпаведнасць паміж металургічнай групай і тыпам канкрэтнага вырабу ў ходзе праведзенага даследавання не атрымалася.

Між тым, стала магчымым устанавіць, што пераважнае выкарыстанне медна-цынковых сплаваў з сярэднім і высокім утрыманнем цынка характэрна для металу пінцэтаў, фібул, бранзалетаў і пярсценкаў вызначаецца асаблівасцямі сферы іх выкарыстання, якая прадугледжвала наяўнасць у прадметаў добрых спружынных якасцяў і прыгожага залацістага колеру, што забяспечвалася ўтрыманнем у сплавах цынка [40, с. 54].

Акрамя таго, наяўнасць у сплавах Zn ў значных колькасцях указвае на той факт, што для вытворчасці вырабаў выкарыстоўваўся метал у мінімальнай ступені забруджвання шматлікімі пераплаўкамі (пры кожным плаўленні адбываецца зніжэнне канцэнтрацыі цынку ў сплаве ад 1 да 10%) [41, с. 732]. Варта адзначыць, што шырокае распаўсюджванне медна-цынковых сплаваў з нізкім і сярэднім утрыманнем цынка на тэрыторыі Паўночна-Заходняй Русі і Прыбалтыкі ўстаноўлена ў выніку вывучэння даных шматлікіх аналізаў элементнага складу вырабаў, якія паходзяць з дадзенага рэгіёну [42, с. 108]. Характэрнае для Бірулёў перавага вырабаў з сярэднімі і высокімі канцэнтрацыямі цынку можа паказваць на больш цесныя кантакты рэгіёну з Прыбалтыкай і Скандынавіяй, якія маглі з’яўляцца пасрэдкамі ў пытаннях паступлення на тэрыторыю комплексу сыравіннага металу з цэнтраў вытворчасці латуні ў Германіі і Бельгіі, якое пачалося ў X ст. [43, с. 64].

Металічны посуд найбольш часта вырабляўся з “чыстай” медзі. Асноўным цэнтрам яго вытворчасці ў X-XI стст. з’яўлялася Волжская Булгарыя, якая, верагодна, і з’яўлялася асноўнай крыніцай паступлення на тэрыторыю паселішча Бірулі металічнай сыравіны ў выглядзе гатовых вырабаў [44].

Сярод даследаваных прадметаў таксама вылучаюцца элементы паяснога набору, якія не адрозніваюцца перавагай таго ці іншага тыпу сплаваў. Найбольш верагодна, што дадзеная акалічнасць тлумачыцца складанай этнічнай гісторыяй рэгіёна ў старажытнасці, якая знайшла адлюстраванне ў розных тыпах і відах паясной гарнітуры.

Іншыя катэгорыі вырабаў прадстаўлены адзінкавымі артэфектамі, што не дазваляе выказаць адназначнага меркавання адносна залежнасці паміж хімічным складам металу і тыпам пэўных вырабаў.

Список использованных источников

1. Королёва, Э.В. Ювелирное ремесло средневекового Пскова / Э.В. Королёва // Труды VI Международного конгресса славянской археологии. Славянский средневековый город. – М.: Наука, 1998. – Т. 2. – С. 169–179.
2. Енисова, Н.В. Химический состав ювелирного сырья эпохи средневековья и пути его поступления на территорию Древней Руси / Н.В. Енисова, Р.А. Митоян, Т.Г. Сарачева // Цветные и драгоценные металлы и их сплавы на территории Восточной Европы в эпоху средневековья. – М., 2008. – С. 107–188.
3. Кенько, П.М. Поселение Бирули II в системе синхронных древностей / П.М. Кенько, С.Д. Дернович // Славяне на территории Беларуси в догосударственный период: к 95-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Побояла. В 2 кн. Кн. 2 / О.Н. Левко [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории. — Минск: Беларуская навука, 2019. — 490 с.: ил. — С. 246-256.
4. Кенько, П.М. Отчёт об археологических разведках на территории Докшицкого и Лепельского районов Витебской области в 2005 году / П.М.Кенько // Архив Института истории НАН Беларуси / Дело № 2320.
5. Магалинский, И.В. Химический состав сырьевых слитков из цветных металлов X-XI вв. (по материалам археологических исследований торгово-ремесленного поселения Бирули) / И.В. Магалинский, П.М. Кенько // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Даследаванне беларускіх старажытнасцей (да 80-годдзя з дня нараджэння А.Г. Калечыц). – Вып. 31. – Минск: «Беларуская навука», 2020. – С. 64-69.
6. Кізіюкевіч, Н.А. Знаходкі сярэднявечных ювелірных інструментаў на помніках Беларускага Панямоння / Н.А. Кізіюкевіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Минск, 2010. – Выпуск 19 : Археалогія і гісторыя Гродзеншчыны. – С. 92–99.
7. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск : Наука и техника, 1978. – 168 с.
8. Кенько, П.М. Поясная гарнітура с археологического комплекса Кордон / П.М. Кенько // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Минск, 2018. – № 29. – С.116-122.

9. Магалінскі, І.У. Металічныя ювелірныя інструменты X–XVII стст. у фондах НППКМЗ / І.У. Магалінскі // Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2010 г.) / Уклад. Т.А. Джумантаева, А.У. Шумовіч. – Полацк, 2011. – С. 55–71.
10. Каинов, с. Скандинавские наемники на Руси / С. Каинов, О. Федоров // Военная иллюстрация. Вып. 1. М., 1998. – С.2-7.
11. Кенько, П.М. Культурно-хронологический аспект в изучении деталей костюма из коллекции археологического комплекса Кордон / П.М. Кенько, С.Д. Дернович // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2019. – № 30. – С.49-63.
12. Магалінскі, І.У. Хімічны склад вырабаў з каляровых металаў X–XVII стст. з тэрыторыі Полацка (суадносны металургічных і тыпалагічных груп) / І.У. Магалінскі // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі (1–3 лістапада 2013 г.): у 2 частках. Ч. 1. – Полацк, 2013. – С. 243–251.
13. Плавінскі М.А. Нарысы гісторыі клінковай зброі X-XIII стагоддзяў на Беларусі / М.А. Плавінскі. – Мінск: І.П. Логвінаў, 2009. – 158 с. : іл.
14. Thunmark-Nylén, L. Die Wikingerzeits Gotlands II / L. Thunmark-Nylén – Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1998 – 18 pp. + 316 pl.
15. Arbman, H. Birka I: Die Gräber (Tafeln) / H. Arbman – Uppsala: Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitets Akademien, 1940. – 282 taf.
16. Плавінскі, М.А. Курганныя могільнікі захаду Браслаўскага Паазер'я (матэрыялы раскопак 1978-2000 гадоў) / М.А. Плавінскі, Л.У. Дучыц, А.М. Плавінскі, В.І. Шадыра – Мінск: Галіяфы, 2014.– 220 с. : іл.
17. Мальм, В.А. Подковообразные и кольцевидные застёжки-фибулы / В.А. Мальм // Труды ГИМ. – 1967. – Вып. 43. – С. 149 – 190.
18. Седова, М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.) / М.В.Седова. – М.: Наука, 1981.– 198 с.
19. Авдусина, С.А. Подковообразные фибулы Гнёздова / С.А. Авдусина, Н.В. Ениосова // Труды ГИМ. – 2001. – Вып. 124. – С. 93-101.
20. Aagård, G.-B. Gleicharmige Spangen / G.-B. Aagård // Birka II:1 Systematische Analysen der Gräberfunde. – Stockholm, 1984. – P. 95-110.
21. Янссон И. Скандинавские находки IX – X вв. с Рюрикова городища / И. Янссон // Великий Новгород в истории средневековой Европы. К 70-летию В.Л. Янина. – М., 1999. – С. 18 –38.
22. Корзухина, Г.Ф. Новые находки скандинавских вещей близ Торопца / Г.Ф. Корзухина // Скандинавский сборник. – 1964. – Вып. 8. – С. 297 – 313.
23. Горюнова, В.М. Поселок ремесленников на Ловати / В.М. Горюнова // Проблемы археологии. – Л., 1978. – Вып. 2. – С. 140 – 148.
24. Дедюхина, В.С. Фибулы скандинавского типа / В.С. Дедюхина// Труды ГИМ. – 1967. –Вып. 43. – С. 191 – 206.
25. Еремеев, И.И. Волок «с верха Днепра до Ловати» и варяги / И.И. Еремеев // АВ. – 2005. – № 12. – С. 98 – 122.
26. Штыхаў, Г.В. Крывічы: Па матэрыялах раскопак курганоў у Паўночнай Беларусі / Г.В.Штыхаў // Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 191 с.
27. Ciglis, J. Ludzas odulkauna kapulauka katalags, latwijas vēstures musejs / J. Ciglis, A. Rādiņš. – Rīga: Latvijas vēstures muzejs, 2002 – 250 p.
28. Кенько, П.М. Отчёт об археологических работах в Докшицком районе Витебской области и Ошмянском районе Гродненской области в 2015 г. / П.М.Кенько // Архив Института истории НАН Беларусі / Дело № 3357.
29. Кенько, П.М. Отчёт о раскопках селища возле д. Гольшаны Ошмянского района и могильника Геранены Ивьевского района Гродненской области в 2014 г. / П.М. Кенько // Архив Института истории НАН Беларусі / Дело № 3248.
30. Iwanowska, C. Smentarzysko kurhanowe w Zwirblach pod Wilnem. Wprowadzenie w problematyke. Katalog / Grazyna Iwanowska. – Warszawa, Drukarnia Janusz Bieszczad, 2006. – 296 s.
31. Лысенко, П.Ф. Дреговичи / П.Ф. Лысенко; Под ред.В.В. Седова. – Минск: Наука и техника, 1991. – 244 с.
32. Поболь, Л.Д. Древности Белоруссии в музеях Польши. / Л.Д. Поболь; Ред. Ю.В. Кухаренко. – Минск: Наука и техника, 1979. – 208с.
33. Гуревич, Ф.Д. Древности Белорусского Понеманья / Ф.Д. Гуревич. – Москва, Изд-во Академии Наук, 1962. – 222 с.
34. Тарасаў, С.В. Полацк IX–XVII стст: гісторыя і тапаграфія / С.В. Тарасаў. – Мінск, Бел. навука, 1998. – 183 с.
35. Археология северорусской деревни X–XIII веков: средневековые поселения и могильники на Кубенском озере: в 3 т. / отв. ред. Н.А. Макаров; Ин-т археологии РАН. Т. 2: Материальная культура и хронология. – Москва: Наука, 2008. – 364 с., ил.
36. Шноре, Э.Д. Асотское городище / Э.Д. Шноре // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Т. II. – Рига, Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1961. – 233 с.
37. Мурашева, В.В. Древнерусские ременные наборные украшения (X-XIII вв.) / В.В. Мурашева. – Москва: Эдиториал УРСС, 2000. – 136 с.
38. Hołubowiczowa, H. Słowiansko – wareskie smentarzysko kurhanowe koło Porzecza w powiecie dziśnieńskim / H. Hołubowiczowa // Przegląd archeologiczny. – 1938/39. – Т. 6. – S. 178–203.
39. Ляўданскі, А.Н. Археалёгічныя досьледы ў Полацкай акрузе / А.Н. Ляўданскі //Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук. Кн. 11. Працы Археалёгічнай Камісіі. Т.2. – Мінск, 1930. – с. 157-198.
40. Сальникова, И.В. Элементный анализ православного медного художественного литья как способ химико-технологической атрибуции / И.В. Сальникова // Вестник НГУ. Сер. «История, филология». Т. 15. – № 5. – 2016. – С. 50–69.
41. Ениосова, Н.В. Химический состав цветного металла из Гнёздова / Н.В. Ениосова // Исторический журнал: научные исследования. – № 6. – 2016. – С. 724–733.
42. Ениосова, Н.В. Химический состав ювелирного сырья эпохи средневековья и пути его поступления на территорию Древней Руси / Н.В. Ениосова, Р.А. Митоян, Т.Г. Сарачева // Цветные и драгоценные металлы и их сплавы на территории Восточной Европы в эпоху средневековья. – М., 2008. – С. 107–188.
43. Ениосова, Н.В. Сырьевые слитки новгородских ювелиров / Н.В. Ениосова, В.К. Сингх, А.М. Степанов // «Нескончаемое лето». Сборник статей в честь Елены Александровны Рыбиной / Отв. ред.-сост. В.К. Сингх. – Москва – Великий Новгород. – 2018. – С. 62–73.
44. Руденко, К.А. Металлическая посуда Поволжья и Прикамья в VIII–XIV вв. / К.А. Руденко. – Казань : Репер, 2000. – 158 с.

PRODUCTS MADE OF NON-FERROUS METALS OF 10TH-11TH CENTURIES FROM THE TERRITORY OF THE TRADE AND HANDICRAFT SETTLEMENT OF BIRULI (THE RATIO OF TYPOLOGICAL AND METALLURGICAL GROUPS)

I. MAHALINSKI, P. KENKO

The article presents the results of research of the correlation between the metallurgical and typological groups of artifacts of the X-XI centuries made from studies on the territory of the trade and craft settlement of Biruli. The authors conclude that during the production of certain categories of products, ancient jewelers were guided not only by the casting qualities of the alloys, but also by the

scope of use and functional purpose of the finished product. At the same time, it is noted that it was not possible to identify a strict correspondence between the metallurgical group and the type of a particular product in the course of the study.

Key words: archeology of Belarus, history of ancient technology, jewelry craft, archeometallurgy.

УДК 316.7

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПАРК «АВГУСТОВСКИЙ КАНАЛ» КАК ОБЪЕКТ КОММЕМОРАТИВНЫХ ПРАКТИК

Пивоварчик С.А.

Республика Беларусь, Гродно

В статье рассматривается опыт использования туристско-рекреационного парка «Августовский канал» как объекта различных коммеморативных практик. Это трансграничная территория получила динамичное развитие, и проблема сохранения и использования природного и историко-культурного наследия является здесь очень актуальной. Автор приходит к выводу, что специфической особенностью парка является значительное количество военно-исторических объектов. Здесь сформировался военно-исторический ландшафт поля сражений с последующей трансформацией в мемориально-музейный, соответствующий ассоциативному типу культурного ландшафта. Такой трансформации способствуют различные формы коммеморативных практик, которые направлены на реконструкцию взаимодействия прошлого и настоящего, формирование и сохранение коллективной исторической памяти белорусского народа.

Ключевые слова: коммеморация, наследие, трансграничный регион, историческая память, идентичность, историко-культурная ценность, памятник, музей, фестиваль, событие, туризм.

Туристско-рекреационный парк «Августовский канал» был создан в соответствии с Указом Президента Республики Беларусь № 220 от 26 мая 2011 г. и функции по управлению парком были возложены на администрацию СЭЗ «Гродноинвест». В ноябре 2011 г. Совет Министров РБ утвердил Программу развития специального туристско-рекреационного парка «Августовский канал» на 2012–2015 годы с объемом финансирования не менее 8845 млн. рублей (постановление Совета Министров от 21 ноября 2011 года №1564).

На территории парка предусматривались четыре функциональные зоны. Первая – зона семейного отдыха и активного туризма на участке непосредственно у Августовского канала площадью около 1,9 тыс. га. Эта зона наиболее подходит для сезонной рекреации с пешими и велосипедными походами, сплавами на байдарках, агроэкотуризма. Вторая зона (Гожа, центр Гродно площадью примерно 2,4 тыс. га) – рекреационно-развлекательного отдыха. Здесь целесообразно строительство гостиниц, создание развлекательных комплексов. В программе отмечалась целесообразность создания крупного культурно-развлекательного комплекса с этнографической деревней, ресторано-гостиничными комплексами и аквапарком в районе д. Лукавица. Третья зона – спортивно-оздоровительного отдыха – определена территория д. Привалка, район г.п. Сопоткин, д. Святск и урочище «Пышки» общей площадью около 1,1 тыс. га. Наличие минеральных источников здесь благоприятствует строительству здесь аквапарков, SPA-центров и санаториев. В этой же зоне планировалось развитие сектора «Сопоткин» с холмистым рельефом для создания горнолыжного курорта круглогодичного действия и других рекреационных объектов. На территории дворцово-паркового комплекса в д. Святск (зона № 4) планировалась реконструкция с частичной реставрацией усадьбы под многофункциональный оздоровительный центр. Создание парка является пилотным проектом, реализуемым в Беларуси. На его примере отрабатываются правовые механизмы участия инвесторов в создании объектов туристической индустрии.

Указом Президента Республики Беларусь «Об установлении безвизового порядка въезда и выезда иностранных граждан» от 23 августа 2016 г. № 318 установлен безвизовый порядок въезда и выезда на территорию Беларуси и временно-го пребывания в туристических целях на срок до пяти суток в специальном туристско-рекреационном парке «Августовский канал» и прилегающих к нему территориях. Такой порядок предусмотрен для иностранных граждан, пересекающих Государственную границу Беларуси с Польшей через определенные пункты. Установление безвизового порядка посещения «Августовского канала» призвано способствовать увеличению туристического потока на территорию парка, трудовой занятости местного населения, привлечению инвестиций в развитие инфраструктуры парка, проведению крупных международных туристических и спортивных мероприятий. В 2017 г. действие указа продлено, причем расширились срок и территория безвизового пребывания, а также увеличилось количество пограничных пунктов, через которые можно въехать на территорию Беларуси. В настоящее время сформированы правовые предпосылки для номинирования данного объекта в Список всемирного культурного и природного наследия, формируемый ЮНЕСКО [1, с. 109-115].

На сегодняшний день в зоне Августовского канала фактически сложился уникальный историко-культурный ландшафт. Бассейн белорусской части Августовского канала отличается числом памятников истории и культуры. Особенностью зоны является разнообразие типов памятников, а также их концентрация на сравнительно небольшой площади. Здесь находятся усадебно-парковые комплексы в Святске, Радзивилках и Белых Болотах, ряд объектов культовой архитектуры в г.п. Сопоткин, Заречанке, Голынке, Адамовичах, Перстуни, еврейское, православные и католические кладбища, памятники археологии, большое количество объектов военно-исторического наследия. На этой территории сложилась уникальная этническая и конфессиональная ситуация. Здесь проживают белорусы, поляки, литовцы, русские, украинцы, представители других народов. Представляет интерес сложившаяся языковая ситуация: существует несколько диалектов, в том числе так называемый «язык польских крсов», а также интересная сельская субкультура. Значение Августовского канала в истории и культуре трех стран подчеркивается фестивалем трех культур: польской, белорусской и литовской, который проводится ежегодно в августе в окрестностях шлюза Домбровка на белорусской части канала.

Одним из важнейших элементов историко-культурного ландшафта Августовского канала составляют объекты военно-исторического наследия, которые связаны с событиями Первой и Второй мировых войн. Причем тут сложился уни-

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ПОЛАЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

**БЕЛАРУСКАЕ ПАДЗВІННЕ:
ВОПЫТ, МЕТОДЫКА І ВЫНІКІ ПАЛЯВЫХ
І МІЖДЫСЦЫПЛІНАРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Зборнік артыкулаў
V міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Полацк, 15–16 красавіка 2021 г.)

Пад агульнай рэдакцыяй
канд. гіст. навук, дац. А.І. Корсак;
канд. гіст. навук В.У. Чараўко;
канд. гіст. навук, дац. У.Я. Аўсейчыка

Наваполацк
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
2021

УДК 343.13(063)
ББК 67.410.2я431

Рэкамендаваны да выдання саветам гуманітарнага факультэта
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта (пракакол № 3 ад 29.03.2021)

Рэдакцыйная калегія:

А.І. Корсак, канд. гіст. навук, дац. (адк. рэд.), заг. каф. гісторыі і турызму Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта;
В.У. Чараўко, канд. гіст. навук, дац. каф. гісторыі і турызму Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта;
У.Я. Аўсейчык, канд. гіст. навук, дац., дац. каф. гісторыі і турызму Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Рэцэнзенты:

С.В. Кулінок, канд. гіст. навук, заг. аддзела публікацый Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь;
Т.А. Джумантаева, канд. культуралогіі, дац., дырэктар Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка.

Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15–16 крас. 2021 г. / Полац. дзярж. ун-т ; пад агульн. рэд. А.І. Корсак (адк. рэд.), В.У. Чараўко, У.Я. Аўсейчыка. – Наваполацк : Полац. дзярж. ун-т, 2021. – 272 с.
ISBN 978-985-531-737-2.

У зборніку змешчаны навуковыя артыкулы па выніках работы V міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў”. Прадстаўлены вынікі антрапалагічных і археалагічных даследаванняў Беларускага Падзвіння і сумежных тэрыторый. Прыведзены новыя даныя аб гістарычных лёсах, матэрыяльнай і духоўнай спадчыне рэгіёна Паўночнай Беларусі ў шырокім храналагічным кантэксте (ад першабытных часоў да сучаснасці).

Разлічаны на прафесійных гісторыкаў, археолагаў, этнолагаў, антрапологаў, мастацтвазнаўцаў, студэнтаў гістарычных спецыяльнасцей ВНУ, кразнаўцаў і ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

УДК 343.13(063)
ББК 67.410.2я431

Навуковае выданне

**БЕЛАРУСКАЕ ПАДЗВІННЕ:
ВОПЫТ, МЕТОДЫКА і ВЫНІКІ ПАЛЯВЫХ
і МІЖДЫСЦЫПЛІНАРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Зборнік артыкулаў
V міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Полацк, 15–16 красавіка 2021 г.)

Адказны рэдактар *А. І. Корсак*

Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка
І. М. Чапкевіч
Дызайн вокладкі *М. С. Мухаморавай*

Падпісана да друку 20.05.2021. Фармат 60×84 ¹/₈. Бумага афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 31,63. Улік.-выд. арк. 32,96. Тыраж 70 экз. Заказ 810.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вырабніка, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/305 ад 22.04.2014.

ЛП № 02330/278 ад 08.05.2014.

Вул. Блахіна, 29, 211440, г. Наваполацк.